

Զեմք կրնար ըստ բաւական շնորհակալ ըլլալ Սրբոյն Ղազարու Հարց*, որ ձեռագրին գրութեան հաղարամայ տարեգարքին առթիւ գունատիպ հրատարակութիւն մը մէջտեղ հանեցին: Թող այս հրատարակութիւնն՝ որ Վիեննայի Միութեան Հարց հրատարակած էջմիածնի աւետարանին բով. գրուելու արժանի գործ մըն է, այն ուղղութեամբ բարերար եւ քաղցրիւր ազդեցութիւն ունենայ, որ Հայք սփռն տակաւ տակաւ՝ իրենց գեղարուեստի հին յիշատակարաններն՝ իրենք հրատարակել: Ասով՝ իրենց ազգային քաղաքարժութեան հանրա- ծանօթ Նշանակութիւն մ'առնելուն կը նպաստեն եւ զարգացման շրջանին մէջ այնպիսի քարձր դիրք մը կ'ապահովեն, որ հաւանորէն իրենք իսկ որ մը՝ վարանած՝ յետահայեաց անարկ մը պիտի նետեն այն ատեններուն վրայ, ուր քաղաքակիրթ աշխարհի առջեւ ճանցուելու անկեն կարիք որ միշտն՝ առանց գործածելու անպայ- օրէն անտես ըրած էին:

Josef Strzygowski.

ԼԵՁՈՒՍՐԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՏԵՐԵՆ ԵՆ ԴՐԱՅԻ ԼԵՁՈՒՍԵՐԸ

Ս.

ՀԱՅՏԵՐԵՆԻ ԶՈՅՆԱԿԱՆ ԳՐԱԹԹԵՆԸ ՄԱՍԻՆ ՆԵՐՍԵՍԻ ԳԻՏԱԳՈՐԹԻՐԻՆԵՐ

§ 9. Հնդեւրոպական մէջ երկու փակ բա- ղաձայնէ բաղկացած խմբերուն անկէն սովորականը բառակիրքին եղած ըլլալու է անշուշտ քի. յա- մենայն դէպս տակաւ այն միակ խումբն է որ հայե- րէնի մէջ ցարք ստուգապէս ապացուցուած է: Բ ու գ գ է (KZ. XXXII, 39) իրաւամբ ընդունած է թէ քի- հայերէնի մէջ իբր ի կ'երեւայ. սակայն իւր իբրեւ ապացոյց յառաջ բերած օրինակներէն զուրս վտարելու է արդի հայ. ինչո՞ւ- չ բառը, վասն զի «թեպուր», բառը հին հայերէնի գէտ-բէն ծագած է (գէտ-բէն ալ գէտ-բէն): Ասկէ զուրս՝ Բուգ-գէի ապացոյցներուն դժժ ծանրոյշելու առար- կութիւն մ'ըլլալու չէ. յամենայն դէպս ինչո՞ւ,

յուն. π τ ο υ, պէտք չէ մեկնել Հիւրըմանի հետ (Հայ. քեր. Ա. 450) այն ոճով՝ որ յունարէնին τ տառը հաւասար դնենք հնդեւր. չ կամ յի, եւ հնդեւրոպէս լի մայրը (śhivati «թքանի») յա- ռալ եկած բանք քի: Հնդեւր. արմատին բառա- սկիզբն էր յամենայն դէպս քի- բնաձայնակարը: Իւր ինչ բառն յուն. π τ ε λ ε ն բառին հետ համեմա- տելը որեւէ առարկութիւն չի վերցնէր: Սա հա- մեմատութիւնը ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, յուն. π τ ρ σ σ ω, անշուշտ գիտարկութիւն մ'ունի՝ հայերէնի + հայ- նին պատմական. սակայն Բուգ-գէ անշուշտ իրաւունք ունի, երբ այս + տառը որեւէ նմանա- ձայնութեամբ մը ծագած կ'ընէ + (հնդեւր. gñ) տառէն. (հմտ. յուն. π τ ο γ γ ῖ ος): Տարակոյտ չու- նիմ թէ Բուգ-գէ՝ յուն. π ε τ ο ρ μ α ρ հետ իւր համեմատած բառերուն (թիւ եւն) գտնէ մէկ մասն ուղիղ մեկնած է: Հիւրըման (Հայ. քեր. Ա. 449) որ այս ամէնը բողոքովն անապահով կ'ուղէ հա- մարի, իր գգուշտարկութեամբ մէջ յայտնապէս քի- մը շատ յառաջ գալիս է, որով է անգղոյշ եղած: Հայերէնի մէջ նաեւ լ ու չ մայինը բառը՝ ձայներուն առջեւ կորսուած է ք, եւ այնչափ կա- նուրի որ (ք)րի առջեւն ալ միեւնոյն նախադաս- յունելուածը զարգացած է, ինչպէս նախնական չ սկիզբնաւոր մ'առջեւ. (երեւ. յուն. π ρ ε π ω): Ունգական մ'առջեւ ալ ք կորսուած ըլլալու է. բայց այս մասին օրինակներ չեն գտնուած:

§ 10. Որչափ կրնանք վերատուգել՝ հնդեւր. t, k, y, q ալ նոյն զարգացումն ունեցած են՝ զոր ունեցած է ք իբրեւ առաջին անգամ՝ բաղաձայն- ներու խմբի մը՝ ինչպէս մեկնեցինք § 9. Իւր կը գտնուի երեւ. բառին մէջ, զր՝ թերեւս -բոգիլ բա- րին մէջ, որուն նախադաս - ձայնաւորը կրնայ եւ ծագած ըլլալ. (հմտ. -բոգ եւ երեւ.). այն ատեն -բոգիլ կրնայ խնամք ըլլալ հնդ. krakara-s «կարաւ» բառին. ի հարկէ բառամիջին կոորդա- կանք չի համաձայնի. (-բոգիլ բառն առջեւէն հնդեւր. ց- մ'իյնած չի կրնար ըլլալ, ինչպէս կը դուշակէ Բ ու գ գ է, IF. I, 444): զի- խումբ մը կը գտնուի լիւի՝ բային մէջ, ալք. klē «եր» (KZ. XXXVI, 341): kl- կը գտնուի օրինակի համար բառերուն մէջ՝ լիւի, լւր, յուն. κ λ ῖ ος: Երբեք բառէն՝ լատ. crūs, չի կրնար հետեւցուիլ թէ k տառը ր գրին առջեւ անփոփոխ մնացած է, վասն զի էթէ իրօք անփոփոխ մնացած ըլլա՞ր՝ այն ատեն գրի տեղափոխութիւն կը օգտատէր: Նսեւ. նկա- տողութեան առնելու է որ - եւ ր տառերուն մէջ տեղը ք մը կ'արտասանուէր, եւ այս շէմայը Ա կամ Ա ձայնէ մը ծագած պիտի ըլլայ: Երբեք körun- կամ kērun- ձեւ մ'ենթադրելու եւ ձայնաւորի նման փոխադրութիւն մ'ընդունելու ենք, ինչպէս որ լիւ. gr̥ve, յուն. γ ῆ ρ α ν ο ς, հայ. ինչիւ (հնդեւր. *gōr.. կամ *gōr.), լատ. grūs բառերուն համար կ'ընդունինք: Հմտ. § 12. Հայերէն լեզուին մէջ տակաւին օրինակներ չեն գտնուած ի ն կ զ զ՝ մայ- ներուն համար ընդգիւծանայ առջեւ. առ առաւելն ալ՝ *knid-sē (չ գրին ուղղականէն միւս հայով- ներուն անցած ըլլալու է). ու պղծատառը նա- խագրի մ'ըլլալու է, հմտ. -մոգիլ՝ § 14, ան-միջ

* Նոյնպէս եւ շնորհակալութեան ու գովութեան արժանի է Պր. Յովհ. Պալեան (թ Խոսրոյի) որ Սիբէի Աւետարանին զարգանկաբանքուն տուագրութեան մանր- քերուն յատկացոյցի է 1500 ֆր.: Պր. Պալեան իւր այս ազգային խնամագին գաւթնքը մէջտեղ նանկու. ծանօթացցնելու դիմամք ըրած նպատակով՝ ոչ թէ միայն ազգօրում զործ մը կատարած լիաւ. այլ եւ իւր անունն ալ իրեն միկնեսու անմահացողութիւն: - Այս առ- թիւ պարտք կը նամարնայ ազնիւ Պարոնին թէ մեր եւ ի՞նչ յոյդուստագիր Պրոֆնտորին շնորհակալութիւնն յայտ- նել Պարոնիակարուն մեզի նուիրած օրինակներուն նամար յովր.

= նա-նի, նա-որ = նա-որ (եթէ այս վերջին երկու բառին մէջ՝ ժողովրդական ստուգաբանութիւնը աւ- ժխտական չկայ)։ Կ- բնգունելու և անիք եւ չունիճես բառերուն մէջ՝ այդ. ծենիլ համա- կուլ. բայց այլուստ զո- մը աւ նոյն տարիները մի տար անշուշտ՝ ինչպէս կո- (ուրիշ հնարաւո- բութիւն մը տես § 30՝ վերջը)։

§ 11. 9 եւ 10 հասածներուն մէջ ներկայա- ցուած բաղաձայններուն կորուստը՝ անշուշտ այն կերպով տեղի ունեցած է, որ փակ բաղաձայնը նախ եւ առաջ բաց բաղաձայնի փոխուած է որ կը լինէրճնէ երանեան ծանօթ ձայնական օրէնքը։ Այս բանը անշուշտ հնագոյնն ըլլալու է այն երեւ- ոյթներուն, որոնց հետեւում թեամբ հայերենի մէջ բառակցիքի մէջ բաղաձայն-խումբ անհետ եղած է։ Համեմատաբար աւելի կրտսերագոյն ժամանակի է այն միւս օրէնքն ալ, որուն համեմատ անձայնեղ բաղաձայնով եւ բառով խմբին մէջ՝ որ մինչեւ նոյն ժամանակի անփոփոխ մնացած էր՝ գրի տեղագրութե- թիւն տեղի կ'ունենայ, եւ անկէ ետքը բերէն յա- ուալ ձայնաւոր մը կ'անջնջուի։ Սակայն այս օրէնքը (Brugmann, Grundr. I. 2. 433) այն հնա- գոյն ըլլալու է՝ քան պարսկերէնէ փոք առնուած հնագոյն բառերուն ժամանակը. վասն զի սառնք բառակցիքի գրի տեղագրութեւն չեն ընծայեր. իբր- պ, աւետտ. չրաւ-, նպ չրավ, բը-իպ, նպ. divarj (ծառ.), պհլ. divarj, հը-հաւ, հպ. jramānā-, նպ. jarmān. այսու հանդերձ շատ հնարաւոր է որ առաջին երանքներին մէջ՝ նոր պարսկերէնին նորա- բոյս ձայնաւորին* մէկ ծիլը գոյութիւն ունենար, բաղաձայն-խմբերուն թողնալու ձեւով։

Թեպէտ եւ մեր աստուծի թերակատար է, սակայն պէտք ենք ընդունիլ որ ամէն հնդեւր- միջակ դի առաջն գրի տեղագրութեւն տեղի ունե- ցած է (երբեմ, հնդգ. grāvan- «ծննդաբար») վասն զի հնդեւր- միջակներուն զարգացման կերպը հայե- րենի մէջ առանց որեւէ գեղեւանաց է։

Անկի զգալի են աստուծի թերութիւններն՝ երբ ի նկատի առնուք հնդեւր. միջակ-թաւերը. վասն զի սառնք հայերենի մէջ միօրինակ կանոնի մը համեմատ զարգացում մ'ունենցած չեն։ Ապա- հովապէս գրի տեղագրութեւն եղած է խմբի՝

* Svarabhakti-vokal մասնափոխական քա- ցատրութեան իբր համագործ իրազմանութիւնը կը դնենք «նոյադարյս ձայնաւոր», իսկ Svarabhaktiի՝ «ձայ- նաւորին մը բոլորում»։ Յստաշարքն այնպիսի դիպաց մէջ, ուր svarabhakti մը տեղի ունեցած ըլլալ (զ. օր. րոմաներէնի kajif «գնդին, բառէն ծագած գառ. eanif քաղան մէջ) պարզապէս ձայնաւորն որ յաւելուած կամ ընդմէջադրութիւն կը համարուէր, քայք հոմայ տես- նուեցաւ որ այն ձայնաւորն յաւելուած կամ ընդմէջա- դրութիւն չէ, այլ քովի ձայնի մ'ազդեցութեամբ յա- լուել եկած է (eanif բառին ձայնաւորը յաշորդ ո'նցնէն յառաջ եկած է)։ Այս պատճառաւ նոյնիկն svarabhakti քաջատրութիւնը կը գործածուի, որ ըստ հնդեւրն կը նշանակուի «ձայնի բոլորում» (բերեթ ընտան արկու ձայնի՝ այլոյնքն օք եւ օք անձնուած ըլլալ)։ Գիւրմ. կ'ըստի նաեւ Vokalentfaltung = «ձայնաւորի յա- լանալալութիւն կամ զարգացում» (իբր այն թէ ձայնաւորը ո'նցնէն յառաջ եկած զարգացած ըլլալ)։

նիւ- (եթեւոր) եւ հաւանականագոյն նաեւ խմբի՝ ghiv- որ գծաւորաւ այլազգ զարգացած է քան րե ծագած gr- երբիշտայնէի բային մէջ, յուն. βίγγυσι, լիւտ. raiānu «կեղեքել» (Meillet, MSL, X, 281). [Է ֆետելը վեց BB 28; 295 զերէն-շանկէ լիւտ. grēnu «հեղեքել», բային հետ կը համեմատու. Թեպէտ եւ այն մեկութիւնը հնարաւոր է, սակայն Մէյլիի առած ստուգաբա- նութիւնն աւելի հաւանական է]։ Բառաւորի երեւ- ոյթները (տես § 16) հաւանական կ'ընեն որ ցիւ- ալ գրի տեղագրութեւնին կրած ըլլայ։ Բայց ամ- նեւին կռուան մը չկայ, ուսկից կարելի ըլլայ նոյնը հետեւցնել նաեւ dhr-ի համար։ Եթէ երեւ կը համեմատու յունական τράχυν (բիւր, վայրենի) բառին հետ, այն ատեն ընդգէմ արեւմտեցիկ հնդեւր. tr- կը հետեւցնենք, իբրեւս բառին մասին՝ Տմտ. § 17 (հնդգ. dhrwad- «հաս- տատուն»)։

Նուրբ-թաւերուն զի առջեւ ինչպիսի ձեւ մ'առնելուն ինդիքն որդեկու համար՝ ամենեւին աստուղ չկայ։ Առ առաւելն կրնար մտածուիլ թէ երբեմ հրամայականի երբ ձեւով՝ *thirā- միջակն արմատաւէտ մը ծագած ըլլայ։ Հայ. երբեմ եւ յուն. έργουαι իրարու հետ կռուել (Meillet, MSL X, 276) հազիւ թէ կարելի է հայերէն բային խնայողական, եւ έργουαιի հաւանօրէն ուրիշ բառերու հետ կապ ունենալուն պատճառաւ (KZ XXXVII, 243.)

§ 12. Ըստ § 11 բ շատ անտուր են սա հա- մեմատութիւնները իբձի (իբձիս § 50), հբուր- ցրչգռ եւ իբէլ, յուն. βροχτα։ Եւ իբձի բային անբաժին է ի-ւորք սա բառիս մէջ ի-ւորք-ի-ւորք = ի-ւորք-ի-ւորք, որով այն երկու համեմատու- թեանց ամենէն գրաւիչն իսկ բոլորովին նոր լոյս մը կ'առնու. այն համեմատութիւնը կրնայ միայն այն ատեն հաստատուն մնալ՝ երբ ենթադրութեամբ ընդունիք թէ երկու բաղաձայններուն մէջ գտնուող բն- մը բաւական հին ժամանակներին իսկ գրի տեղագրութեւն մ'ունենցած ըլլայ։ Արդ այսպիսի ենթադրութիւն մը ոչ կրնայ հերքուիլ եւ ոչ ալ ապացուցուիլ։ Եթէ այն գրի տեղագրութեւնն ունեցած է ի-ւ-իւտմը, բայց ոչ նաեւ ի-ւ-իւտմը, այն ատեն սառն պատճառն ըլլալու են ու- ձայ- նաւորին մասնաւոր քառանկայաւորութիւնները։ Բայց արդ որովհետեւ ու- ձայնաւորին ամենէն աւելի զարնող պատահարներուն (կորուստ եւն) մէջ բառերից է նաեւ ի ձայնաւորը, ուստի ինչ որ կ'ընդունինք ի-ւ-իւ- խմբի համար՝ պէտք ենք միանգամայն ընդունիլ ի-ի- խմբի համար ալ։ Զի կրնար տալահովապէս ապացուցուիլ որ ի-ւ- եւ ի-ի- ալ ուրիշ բառն ունենցած չըլլան, բայց եթէ այն՝ զոր ունենցած են ի-ւ- եւ ի-ի- Սակայն եթէ նաեւ զերի-իւտի այս կարծիքն եւ ըստ այնմ ի-ւ- խմբին՝ գրի տեղագրութեւնը ի-ւ-իւ- ըլլայի միայն այն ատեն իբրեւ հնարաւոր համարուի, եթէ մի- եւնոյն օրէնքը կարենայ նաեւ ի-ի-ւ, ի-ւ- եւ ի-ի- խմբերու վրայ ալ տարածուիլ։ Կարծիքս ցար- ստուգաբանօրէն մեկնուած հայերէն բառազան- ձին մէջ որեւէ հակառակախօս բան մը չի գտնուիր։ Հակառակ չէ լւ-, լիւտ. նկատ, վասն զի գրի տեղա-

փոխութիւնը կրնայ կոտորեալս ըլլալ՝ քան երկու ձայնաւորաց մէջ եղած *s* առաին կորուսիլը իսկ լաւանձ, յուն. *πλύνω*, իւր մէջ **plun*-արմատները կը բաժանուին, ուր *v* գիրը միայն յարակից-մակաւ բայն ձայն մըն էր, որով *Sn*-*lu*-իրապէս երկու բաղաձայնի մէջ չէր գտնուեր, Գրի տեղափոխութիւնը կրնայ աւելի նոր ըլլալ՝ քան թէ *o* եւ *e* ձայններուն փոխանցումն *u* եւ *i* ձայններուն։ Այս ենթագրութիւնը կրնար գործածուիլ յօդուած նաեւ Գորշի բառին ձայնական ձեւը մէկնելու, զոր արդէն շատեց Տամնուտան են բառերուս հետ՝ յուն. *τροχός* (անիւ, անիւ բրտ) իւր. *droch* (անիւ)։ Հայ. բառիս *-u*- արմատն (սեւ. Գրգռ) պէտք է մէկնել այնպէս՝ ինչպէս է *-u*, յուն. *πούς*, այսինքն՝ պէտք է բաղաձայնական արմատ *d*՝ ընդունել երկարման առիժանաւ (**dhrogh*-)։ Բնականապէս այն առին տրոչոս բառին եւ *tréxw*, *θρέξω*ս բայարմատին համար հնգեր. *dh* մը պէտք է ընդունիլ։ Այսու հանդերձ անպաշտով ըլլալու է հհնգի. *dhrogiati* «սահի, անցանէ, բառին հետ համեմատութիւնը (V. Henry B. Meillet, *MSL*, X, 276)։ Նշանակութեան կողմանէ ինչամի բառերու շարք մը, որոնք հնգեր. *dr* է կ'ենթագրեն, (գոթ. *þragjan* «կազմել, կերել. *þro* «գործ, շջող» կրնան ինչ վերաբերիլ միայն, երբ հնգեր. բաղաձայններու փոխանակութիւն *d*՝ ընդգուծիցը (հմտ. հհնգի. *hyd*-, լատ. *cor* կ'ենթահիւ. *draga* «քաշել», լատ. *trahō*)։ Սակայն պէտք չկայ որ հայ. Գորշի բառը գրի տեղափոխութիւն մը բաժանուին իւր մէջ, այլ կրնայ հնգեր. ձայնաւոր փոխանակութիւն մը տեղի ունեցած ըլլալ։ Պոգոդին (Pogodin, Ի IF. Anz. VIII, 310) կը կարծէ թէ կարելի է որ *an*-. *dogora* «ճանապարհ», բառն ալ անոր հետ կապ ունենայ. ասով հնգեր. **dhrogh*- արմատական ձեւ մը հաստատուած կ'ըլլայ Ռուս. բառին, նշանակութիւնը (նաեւ չին. *draha*, ինչ. *droga* «ճամբայ») հնգադէր ըլլալու է՝ քան Հարաւային-Սլաւոնացի քով. (պով. *draga* «հուն, կապան, հովիտ», սերբ. *draga* «ձոր», եւ ազգակիցաց բառերուն «անիւ, նշանակութեան հետ այն համեմատութիւնն ունենալու է, զոր լատ. *orbita* ունի *orbis* հետ, կամ *ուս. КОЛЕСА* «շաւիղ» ունի հինու. *kolo* «անիւ, բառին հետ։ Թերեւս նաեւ իւր. *drochet* «կամուրջ», իւրօր *droch-sét* է, բայց ի հարկէ ոչ *droch* «յոթ», բառին՝ ինչպէս տեղայն ստուգաբանք կը գուշակեն, այլ *droch* «անիւ», բառէն, ուստի «անուշ ճանապարհ» (Դիւրին էր ենթագրել թէ *ուս. droga* «այլ» *drōzi* «կառ».) նոյնպէս կապ ունենան տրոչոսի հետ, բայց անհնար է ապացուցանել, վասն զի *droga* բառն յոյններէ ձեւ է *droga* բառի, որ է «բեզիլ, գերան» որ առաջին առանցքը կը կապէ յետին առանցքին հետ.», ուստի յանդգնական է հաս «անիւ» նշանակող բառի մը հաւանական անունը թէեւ բոլորովին անպարկէ ալ չէ։ Մէյլէ (Meillet, *Notes d'étymologie grecque*, Paris 1896, էջ 3) *gdroga* կը կռնէ հինու. *držati* «ուներ, բռնել» բային հետ, Falk եւ Torp (*Etymologisk ordbog*, p. 113) *gdroga* կը համեմատեն նորվեգ. *drag* «ապագան, ձիու կազմած»

հհնգ. *draga* «քաշել», բառերուն հետ, կռնուով նաեւ (անգլ. p. 109) *drags* «հող», պով. *drag*.)։ Եթէ է *Հիւ. բշման* (Arm. Gram. I, 494) «գրի» բայն իրաւամբ բնիկ բառ կը համարի, եւ **krāsag*- կամ **krōsag*- ձեւէ յաւանագած կը մէկնէ, այն առին պէտք է ընդունիլ որ հոս ալ «գր- կամ-բռ- տեղափոխուած» եղած է «գր- կամ-բռ», սակայն այս բառն աւելի հաստատաբար պարտկերէնէ փոխառութիւն մըն է։ Ի հարկաւորութեան կրնայ նաեւ գրաւէ մէկնուիլ **krusn-* (ն- արմատ) նախածէն անցնելով այս միջին ձեւերէս՝ **krun-*, **krurn-*. յօդակաձեւ մը՝ որ կ'աւարտուի *-mes* (հայ. -անէ) կամ *-ona* վերջաւորութեամբ՝ նմանակալմութեամբ կրնար եղակիւ ձեւին հետ համամարմնած ըլլալ, եւ անդադուին նմանակալմութեամբ մը՝ յոյն. սեռականի ձեւը կազմուած ըլլալ է հոլովման համեմատ։ Նման բայց աւելի մանուածապատ ճամբով՝ կարելի էր նաեւ կռնել բառը մէկնել իբրեւ **grun-* (ն- արմատ) սկզբնականէ մը ծագած։ Բայց աւելի պարզ է § 10ին մէջ տրուած մեկնութիւնը՝ հնգեր. ձայնաւոր փոխանակութեամբ։ [Հնգեր. *-ru*- *-ri*- *-lu*- *-li* խմբերուն հայերէնի մէջ գրի տեղափոխութիւն մ'ուներցած ըլլալը, թէպէս եւ ցարժ չի կրնար հնգեր. քով. կ'արդէն շատ յանդուգն ենթագրութիւն մըն է. որովհետեւ Հիւրշմանի քով գտնուած ինչէ՛ս եւ ինչի՛ս բայերուն ստուգաբանութիւնը շատ տարակուսական է. ինչնք բային համար ուրիշ մէկնութիւն մը տես § 50՝ վերջը. իսկ ինչի՛ս բային յուն. թրջալ բային հետ ունեցած կապակցութիւնն ալ՝ շատ կասկածելի է. գիրքս չալ *gryzq* բային հետ կը նոյնապիսինս Fick, *Vgl. Wtb.* I, 410, Prellwitz, *Et. wtb.* էջ 54, Zupitza, *Die germanischen Gutturale*, էջ 82, Mansion, *Les gutturales grecques* էջ 113, իսկ Շեֆտուրիցիի BB XXIX 54—55, 25, 29, 49 XXVIII 309 *-ru*-*-lu*-է ծագած *-ur*- *-ul*- խումբերուն համար առած բազմաթիւ օրինակներն՝ առանց բացատրութեան, սխալ են]։

§ 13. Առաջին հայեցումաբով իսկ կը տեսնուի որ բառակցիքի միւս ամէն բաղաձայն իմբերն ալ՝ որոնց առաջին տարրն էր միջին, միջակ-թու կամ նորր-թու, նոյնպէս անհետ եղած են։ Արդէն հնգերականութիւնի մէջ այնչափ քիչ էին երկու փակ բաղաձայն կազմուած իմբերը (*bd*- եւն) որ շատ լաւ կարելի է մտածել թէ այս ամէն բառերը Հայերէնի մէջ բոլորովին կորսուած ըլլան, այնպէս որ գուր աշխատանք մ'ըլլայ հաս օրէնքներ փնտաւելը։ Սակայն այն խմբերը՝ որոնց վերջին անգամը *լ*, *ն* կամ *մ* մըն էր, այնչափ յաճախաբար էին, որ մեծ յոյս կայ թէ ժամանակաւ կարելի պիտի ըլլայ անոնց հայերէնի մէջ առած ձեւն ցուցնել։ Հիւրշման (Arm. Gram. I, 453) լաւ բառը ծագած կ'ըսէ **bdhluas* ձեւէն։ Բայց եթէ համեմատութեան առիւթի՝ նաեւ այս. *plest* այն առին պէտք է նոյնչափ հաւանական համարել նաեւ հայ. **plusa* նախածն մըն ալ. եւ ինչ յաւանագած *bh* մը կորուստն անհաւանական կը գտանայ՝ երբ նկատողութեան առնուի նոյն ձայնին Դի

Ըստ այսմ փրկական եր իմ տեսութիւնս
է—նն, ինն, ինն բառերուն մասին, որոնցմ թերեւս
բուրբուրին տարբեր է ի—նն, ինն (== այգե-
կութեւ ընէ) (KZ, XXXVIII, 201 II.)։ Ըստ հա-
կաւարկ կրնայ հիմայ հայ. նա—նն կըսուի յուն.
νύφωի հետ, եթէ նաեւ այս νύφω տրեւս ունե-
նայ գերմ. nüchtern բառին հետ, յիթէ յուն. φ
տառը միշտ թաւի մը ներկայացուցին է, այն
տառն նա—նն բառին պէտք է հետեւցնել թէ
ց'ի (hi) + ն ուրիշ վերջնական արգելք չի տար
բայց եթէ զ' (y) + ն իւր իւր թերեւս
իրաւամբ ըստ—նն—նն բային մէջ կը գտնէ Շեֆ-
տելդից BB XXIX 36]։

Նախնաբար —նն խումբը կար —նն թուա-
կանին մէջ։ Ընդհանրապէս կ'ըզուուուի թէ
*oktō անը միւս «եթն», թուականին ազդեցու-
թեամբ նախ *ophtō եղած է, եւ ասիէ ծագած է՝
ըստ Բուգզէի *out, *ut, —նն, մինչեւ ըստ
Բարթոլոմէի աստիճանաբար զարգացման կարգն
է՝ *out, *out, *out, այնպէս որ — ծայնական օրի
նայց համաձայն բլայն միայն հայրենեան մէջ (սեռ.
—նն)։ Սակայն այն թէ Բարթոլոմէի ըսած այս
տառնախնաբար զարգացման կարգը միայն ուղիղն
բլայն (Հիւրշմ. I, 484) բուրբուրին խախտու կար-
ծիք մըն է։ Ե—նն թուականը ցոյց կու տայ թէ
երկրորդական երկրորդաւս եւ մը 01 չէ եղած եւ
նշայնէս երկրորդական 00 երկրորդաւս մը համար
այ այնպիսի զարգացում մը պահանջելու իրաւ-
ունք չունինք։

Ուստի Բուգզէի այն կարծիքը՝ թէ 00 եղած
է — լիովին հաստատան է. այս կողմանէ *ophtō-
միւնութիւնն ամենեւին արգելք չունի։ Բայց ըստ
կիւրեան այն ալ կարելի էր, որ յամենայն դէպս
կարեւոր *out՝ նախածնէր՝ ոչ թէ *ophtōն ծագած
բլայն, այլ ուղղակի *oktōն։ Ասան զի այս զար-
գացումն եղած է ի հարկէ, այնպիսի ժամանակ
մը, երբ հնգեր. k տակաւին հայ. « եղած չէր,
բայց գգայապէս հնգի էր տոյն վերջնականին հա-
նգիէ։ Այն ատեն ոչ թէ բայց բաղանայն, այլ
պղնդափակ բաղանայն, ոչ s տակերպ, հապա s-ա-
նման ձայն մ'եղած պիտի բլայն։ Այս փակ բա-
ղանայնը միւս ամեն գրից մէջ տակաւին անփոփոխ
մնացած էր, ինչպէս բայց բաղանայն՝ այսինքն s
կամ s եղած էր։ Արտասանութեան գրից նկատ-
մամբ բայց բաղանայններն ասելի դուրս կը յեղա-
փոխուին՝ քան փակ բաղանայնները, եւ ամեն
օրեայ սովորական երեւոյթ մըն է հ կամ s ձայնի
մը յեղափոխուելով չ- ձայնի մ'ըլլալը։ Այսպիսի
փոխադրման — s-է (գրւած sk, sj) չի անցնիլը —
սկզբը կ'երեւայ շուեսներէն մէջ (Jespersen,
Fonetik, էջ 244), իսկ սպաններէն (Jespersen,
էջ 250) եւ արաբներէն (Հեղինակին գրածը՝ IF,
74) մէջ նման փոխադրում մ'արգելի կատա-
րուած է լուի։ Երբայնայնական h (նախնական չ)
տառը չեւ. h'ib (մարուկ), հին արա. ḥib քա-
ներուն մէջ՝ ḥib արա. ḥib ձայնաշարութիւնը ցոյց
կու տայ, միայն թէ այս ձայնաշարութիւնն իրենա-
բոյս չէ, այլ աննմանաբարութեամբ յառաջ եկած
է. հմտ. Gebauer, Historická mluvnice, I, 518,

որ իրաւամբ կը համեմատէ գաւառական ch'esti փոխ.
štr'sti, ուս. счастъ (բախտ)։ Արդ՝ եթէ *okto
նախածնէին մէջ նման ձայնափոխութիւն մը տեղի
ունեցած էր՝ այն ատեն այն չէն յիշեալայն ձայնա-
շարութեան պէտք էր որ u մը ծագէր։ Միայն կը
նայ այն խնդիրը թէ արդեօք չի այս ձայնա-
փոխութիւնը նկատուի է իրեն ինքնորոշ, թէ յա-
նգը ոչին ազդեցութեամբ կատարուած։ Եթէ
այս երկու կարելիութեանց վերջինն ընդունինք,
գծուարութիւն մը չ'եւրէ անիկ՝ որ նման խումբ
մ'այլապէս զարգացած է դա—նն, սեռ. դարեր բա-
ռին մէջ. վասն զի հոս կը յաւորէր օ, Ե ձայնա-
ւորը (նշուցիչ, հայց. նշուցիչ)։ Ասոր ալ (որ
ըստ Հիւրշմանի IF. Anz XV, 59 խմանութիւն
ունի հին անգղ. suhterga « հորեղբորդի, բառին
հետ) միւսնայն անաղիստական կարելիութիւն եւ
միւսնայն ձայնական պայմաններն ունեցած պիտի
բլայն, ցորոնք ունի դա—նն, իսկ եր—նն բա-
ռին մէջ՝ եթէ կայ ունի յուն. πρωτος բառին
հետ, —նն խմբին կը յաւորէր վանկական u մը։
(Հըր—նն—նն)։

ՀԱՅԿԻՄ ՊԵՏՐՈՐԸ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՐՇԱԿԱՌԻՆԻ ԴՐԱՄՆԵՐ

ՓԱՂԱՎԱՌՈՐԸ ԸՍՊԵՏՐԻ ԵՂԵՔՍԱՆԳԻ
ՊԵՏՐԱՎԻՉ

(Հըր—նն—նն—նն)

(Արշակ Գ.) Ա—Հ—Հ, էջ 61—77 թ. 8.
16 կտոր, որոնց եօթը՝ շորեղբորման, երկուք
գրամ են մնացեալ եօթը՝ պիկնէ։ Չորեղբորման
ներս նկարագրին է (թ. 1)՝ Վաղարշայ Բ պատ-
կերը, մարտը արածայր, մայն երկայն եւ դան-
գաւորեով, գլուխ՝ ապարօշ, վիզը՝ մանեակ եւ
կուրծք՝ լանջապանակ։ Յետապիկը՝ Վաղարշ Բ
արքունի տարտղով առանց թիկանց դահի վրայ,
առջևը կիցած է Բախտ պատմաճանաւոր եւ վեր-
նազեւսով, գլուխը բրգայն թագով որ աշնոյն
իրեն արմատենի կու տայ։ Խախով բանած իշխանու-
թեան երկայն յուլս մը։ Արձապարիս (βραχίον)
βραχίον (Arcaus) ευεργιστος (δικαιωσ) επι-
φαν(ου) (φί)λαλ(η)νος (« Բարայի ազգային Ար-
շակայ Բարեգործի Արարոյ Նշանաւորի Հեղինակ-
սիրի») Տարեթիւր՝ ԴՊ = 373, ամսոյ անունն
ինկած՝ հէրմ. 8.88 գր., շատ ցանցաւ։ Միւս շո-
րեղբորմանց թուականն են՝ թ. 2՝ ΔΟΤ =
374, ամիսն ինկած, կէիւ 11.92, շատ ցանցաւ.
— թ. 3՝ ΕΟΤ = 375, ամիսն ինկած, կէիւ 14 16,
շատ ցանցաւ (Ալիշանի.) — թ. 4՝ ՀՊΤ = 376,
ամիսն ինկած, կէիւ 9.89, շատ ցանցաւ. — թ.
5՝ ΖΟΤ = 377, ամիսն արնիւթեանի, կէիւ 10.91,
շատ ցանցաւ (Ալիշանի.) — թ. 6՝ ΗΟΤ = 378,
ամիսն ինկած, կէիւ 14.00, շատ ցանցաւ, եւ